

УДК 341.1/8

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v103.2024.18>*М. В. Ольшак*

ЕКОНОМІЧНІ САНКЦІЇ ТА ПРАВА ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. Велику актуальність у наш складний час набирає тема інституту економічних санкцій та дослідження їх природи. Така актуальність пояснюється рекордним застосуванням економічних санкцій суб'єктами міжнародного права та не до кінця розкритими правовими аспектами застосування такого виду санкцій.

Застосування принципу пропорційності до застосування економічних санкцій та виявлення причинно-наслідкового впливу економічних санкцій на різні види прав людини – сьогодні в центрі наукових дискусій. Економічні санкції не проходять перевірку юридичної необхідності у випадках, коли метою санкцій є покращення ситуації з правами людини. Економічні санкції фактично призводять до погіршення ситуації з правами людини, навіть якщо вони мають іншу «справедливу» обмежувальну мету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суть санкцій та їх вплив на права людини досліджували такі науковці, як: Р.А. Абдуллаєв, В.А. Василенко, В.А. Ведькал, М.С. Коверзнев, К.М. Левандовські, А.В. Левандовські, Ю.В. Малишева, В.О. Пахіль, К.Б. Попович, Ю.О. Седляр; серед закордонних вчених: Gutmann J., Idriss J. Köchler H., Weber M. та ін.

Мета нашого дослідження проаналізувати приклади застосування деяких економічних санкцій та їх вплив на права людини.

Виклад основного матеріалу. Як позначає Дж. Гутман ситуація з правами людини явно гірша в країнах, які потрапили під санкції, порівняно з країнами, до яких не введено санкції, про що свідчать негативні показники для останніх [1, р. 2–4]. Ці показники детально аналізує науковець у своїх дослідженнях, використовуючи певні розрахунки та здійснюючи відповідні розрахунки.

Шкідливі наслідки економічних санкцій, які завдають шкоди населенню, є дискусійним явищем у юридичній та соціальній літературі. Як емпіричний, так і юридичний аналізи, як правило, стверджують про причинно-наслідковий вплив накладення економічних санкцій на погіршення прав людини в підсанкційних країнах. Юридично це означає визнання непропорційності, що робить економічні санкції незаконними відповідно до міжнародного права.

Вбачається важливим, що при накладенні економічних санкцій має значення перевірка мети санкцій. Оскільки навряд чи можна досягти покращення прав людини за допомогою санкцій, видається більш доцільним, щоб політики переслідують зовсім інші цілі. Крім того, необхідно брати до уваги різний вплив санкцій на різні виміри прав людини. Наприклад, аналіз, який був проведений німецькими дослідниками, показав, що санкції США, які переслідують певні цілі, не пов'язані з правами людини, покращують емансипаційні права, тоді як політичні

права страждають [2]. І що важливо, при накладенні економічних санкцій, ніхто не перевіряє вплив цих санкцій на права людини, використовуючи принцип пропорційності. При накладенні санкцій, враховується принцип законності та необхідності. Отже, потенційно несприятливі наслідки санкцій для прав людини, як правило, не викликають занепокоєння, і надмірне обмеження санкцій, таким чином, не є виправданим на основі принципу пропорційності. Більшість таких санкцій, які порушують опосередковано порушують та/чи впливають на права людини мають односторонній характер.

Нагадаємо, що в межах сучасного міжнародного права, що ґрунтується на нормах, побудованих на принципі суверенної рівності держав, примусові заходи – політичного, економічного або військового характеру [3, р. 24] – допустимі тільки в виняткових, екстрених випадках:

- 1) відновлення міжнародного миру та порядку (багатосторонні заходи);
- 2) як заходи захисту законних прав або життєвих (національних) інтересів держав (односторонні заходи).

Заходи, що вживаються в першому випадку, описані в розділі VII Статуту ООН [4, р. 37] і знаходяться у винятковому віданні Ради Безпеки ООН [5]. Заходи з другої категорії засновані на праві держав вживати тих чи інших кроків у разі порушення умов досягнутих угод іншою державою (вжиття заходів щодо держави – об'єкта санкцій) або для захисту життєво важливих інтересів у сфері економічних відносин з іншими державами. Ці заходи, вжиті однією чи групою (альянсом) держав, за своєю природою є односторонніми, тоді як рішення, санкціоновані Радою Безпеки ООН від імені міжнародного співтовариства, належать до розряду багатосторонніх.

Примусові заходи в першому випадку включають повний або частковий розрив економічних відносин, транспортних зв'язків або комунікацій, а також, у крайньому випадку, використання збройних сил, тоді як у другому випадку можливі кроки обмежені невійськовими засобами [5].

У разі багатосторонніх заходів економічні санкції, поряд із застосуванням збройних сил як крайнього засобу, є інструментом підтримки міжнародного миру та безпеки (що безпосередньо відсилає до принципу не застосування сили згідно з п. 4 ст. 2 Статуту ООН). У випадку з односторонніми діями санкції являють собою «найкращі заходи», які мають на меті спонукати іншу державу припинити діяльність, яка порушує права або зачіпає критичні інтереси безпеки держави, яка вводить санкції, у разі невдачі переговорного процесу.

Загальновідомо, що примусові заходи самі по собі визначаються силою, яка має в своєму розпорядженні держава, що їх застосовує, або міжнародні організації. М. Вебер називав це «Gewaltmonopol» (монополія застосування сили) [6]. Вочевидь, що застосування санкцій безпосередньо визначається співвідношенням сил. Санкції ефективні лише за наявності надійних механізмів примусу, тобто якщо вони вводяться державою (групою держав, міжнародною організацією), що має перевагу в даному співвідношенні. Не дивно, що санкції стали кращим інструментом зовнішньої політики держав.

Що стосується багатосторонніх санкцій, то після розпаду СРСР – збільшилось кількість резолюцій РБ ООН за статтями гл. VII, які встановлювали режими часткових чи повних санкцій, чи санкціонували застосування збройних сил [7, р. 1–2]. Подібні дії з боку Ради Безпеки стали можливими через те, що в рамках нової міжнародної системи існувало менше обмежень для США з боку інших країн-членів РБ ООН, але сьогодні ця тенденція змінилась, оскільки кілька постійних членів РБ ООН останнім часом достатньо активно використовували право вето.

Після 1991 р. почався етап більш активного застосування односторонніх санкцій спочатку з боку США, а сьогодні вже і інші країни та міжнародні організації активно застосовують економічні санкції. Це відноситься до матеріального втілення незбалансованості в системі міжнародних відносин – держава, що вдається до санкцій і володіє непорівнянною силою, не відчуває необхідності зважати на ризики дій у відповідь та не враховує принцип пропорційності. Навіть з урахуванням проголошеної «суверенної рівності» держав [5], очевидно, що слабша держава не вводитиме санкції проти сильнішої. Інакше кажучи, санкції як інструмент реальної політики ефективні лише за порушення балансу сил. Забезпечення верховенства міжнародного права при введенні примусових заходів вимагає уважного вивчення кожного нюансу, дотримання принципу законності та пропорційності при введенні санкцій.

Слід зазначити, що в одному з останніх Доповідей Рада ООН з прав людини віднесла односторонні санкції до способів ведення економічної війни: «Можна з достатньою мірою ймовірності стверджувати, що встановлення всеосяжного режиму односторонніх примусових заходів, включаючи застосування національного законодавства про санкції щодо третіх сторін, наслідки якого практично рівносильні наслідкам блокади іноземної держави, можна прирівнювати до ведення економічної війни» [8, р. 8]. Спеціальний доповідач звернув увагу Ради на необхідність зміцнення верховенства права «з метою викорінення економічного примусу як інструменту міжнародної дипломатії» [9, р. 4].

Так, згідно зі статтею 41 Статуту ООН Рада Безпеки є такою, що має виключне право застосовувати економічні та інші непримусові заходи щодо держав або окремих осіб, з метою виконання її рішень [5]. Відповідно, односторонні примусові заходи повинні бути скасовані якомога раніше, починаючи з тих, які, як виявилось, мають найбільш кричущі наслідки з точки зору впливу на права людини чи обмеження прав індивідів.

Отже, фактично відповідальність за несприятливий/негативний вплив на права людини з боку односторонніх санкцій несуть країни, які їх запровадили, навіть якщо такі наслідки є ненавмисними. Жителі країни, на яку накладають санкції, зокрема, економічні санкції, не позбавляються основних економічних, соціальних і культурних прав через те, що їхні лідери порушили норми міжнародного права і до держави застосували санкції. Однак зв'язок між накладеними санкціями та дотриманням економічних, соціальних і культурних прав потрібно додатково прослідкувати в кожному конкретному випадку.

У ситуаціях, коли односторонні примусові заходи спричиняють невинуваті страждання та мають кричущий вплив на права людини, на населення підсанк-

ційної держави, незалежно від правового мотиву, вони стають явно незаконними, і країни, які їх запровадили, повинні бути притягнуті до відповідальності. Це стосується, зокрема, комплексного ембарго в поєднанні з вторинними санкціями, спрямованими на економічну ізоляцію певної країни, наслідки яких можна порівняти з ефектами блокади під час війни.

Однак, чи можна сьогодні одностайно закликати до скасування односторонніх санкцій? Найявний збройний конфлікт в Європі, показав недосконалість та слабкість контрольного та захисного механізму ООН та її головного органу РБ ООН, який має забезпечувати та підтримувати безпеку та стабільність у світі. Якщо немає можливості застосувати багатосторонні санкції, при наявності права вето з боку країни-агресора, який є вихід із ситуації – накладення односторонніх санкцій та накладення санкцій з боку інших міжнародних міжурядових організацій, в т.ч. регіонального характеру.

Застосування санкцій не становить протиріччя з процедурними і матеріальними вимогами, що випливають із правового режиму контрзаходів у розумінні Статей Комісії міжнародного права про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння.

У статтях про відповідальність держав цілком слушно підкреслюється, що контрзаходи є нелегітимними в тій мірі, в якій вони завдають шкоди людям, які самі не вчиняють міжнародно-протиправні дії. Цей принцип виражено в статті 50(1) [10].

Це положення знаходить відгук у рішенні Міжнародного суду ООН щодо запиту Ірану про тимчасові заходи у справі про ймовірні порушення, яка, строго кажучи, не є справою про контрзаходи, але тягне за собою подібні міркування легітимності. МС ООН одногосно визнав, що вимоги щодо призначення термінових заходів для запобігання непоправної шкоди згідно з компетенцією Міжнародного суду, і він зобов'язав Сполучені Штати ввести гуманітарні винятки в свою програму санкцій щодо Ірану, зокрема щодо продуктів харчування, ліків, та запчастини до літаків. Навіть якщо, як стверджують Сполучені Штати (а Іран заперечує), їхні економічні санкції є необхідною відповіддю на невиконання Іраном своїх зобов'язань щодо нерозповсюдження, заходи, що перешкоджають базовим людським потребам, таким як їжа, ліки та безпека транспорту, є нелегітимними. МС ООН вимагав від Сполучених Штатів утримуватися від таких заходів [11, р. 263].

Ще один приклад наводить Ю.О. Седляр: «Продовжуючи думку експерта, М. Сміт, зі свого боку, підкреслює, аби кваліфікувати економічний примус економічними санкціями, він має бути застосований для досягнення політичних цілей. Зокрема, економічний тиск, використаний, аби змусити Китай захищати та поважати права людини, є політичним, у той час як економічний примус для переконання Китаю захищати інтелектуальну власність є економічним. Перший випадок демонструє застосування міжнародних економічних санкцій; другий – є торговельною війною» [12, с. 16].

Висновки. Коли комплексне ембарго поєднується з вторинними санкціями, спрямованими на економічну ізоляцію країни, і спричиняють наслідки, порівнювані з ефектами блокади під час війни, відповідні норми міжнародного права, принцип

захисту прав та свобод людини та громадянина, принцип пропорційності та недискримінації, мають застосовуватися *mutatis mutandis*.

Отже, виходячи з ідей та основних норм міжнародного права головною тенденцією в сучасному світі має бути те, що держави та/або групи держав повинні взяти на себе зобов'язання утримуватися від застосування односторонніх примусових заходів, а також скасувати такі заходи, які є чинними, і взяти на себе зобов'язання використовувати інші засоби мирного врегулювання міжнародних суперечок та розбіжностей. Однак, сьогоденні реалії не дають змоги застосувати цю концепцію і права людини кожного разу при накладенні односторонніх санкцій залишаються під загрозою їх дотримання та суттєвого обмеження.

Література

1. Gutmann J., Neuenkirch M., Neumeier Fl., Steinbach A. Economic Sanctions and Human Rights: Quantifying the Legal Proportionality Principle. *Research Papers in Economics*. 2018. № 2. 23 p.
2. Gutmann J., Voigt St. The Effects of Large-Scale Disasters on Human Rights, Paper presented at the 24th Silvaplana Workshop in Political Economy. 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/256096103_The_Effects_of_Large-scale_Disasters_on_Human_Rights (дата звернення: 19.07.2024).
3. Happold M., Eden P. *Economic Sanctions and International Law*. Oxford, Portland: Bloomsbury, 2016. 301 p.
4. De Wet E. *The Chapter VII Powers of the United Nations Security Council*. Oxford, Portland: Hart Publishing, 2004. 413 p.
5. UN Charter 1945. URL: https://untso.unmissions.org/sites/default/files/united_nations_charter.pdf (дата звернення: 19.07.2024).
6. Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriß der verstehenden Soziologie*. 5th revised editionю Tübingen: Mohr, 2009. 948 S.
7. Köchler H. *The United Nations Sanctions Policy and International Law. Democracy and the International Rule of Law: Propositions for an Alternative World Order: Selected Papers Published on the Occasion of the Fiftieth Anniversary of the United Nations*. Vienna, New York: Springer, 1995. 36 p.
8. Idriss J. Report of the Special Rapporteur on the Negative Impact of Unilateral Coercive Measures on the Enjoyment of Human Rights. Geneva : UN, 26 July 2017. 21 p.
9. Elements for a draft General Assembly declaration on unilateral coercive measures and the rule of law (updated): report of the Special Rapporteur on the Negative Impact of Unilateral Coercive Measures on the Enjoyment of Human Rights. Geneva , UN, 29 Aug. 2019. 5 p.
10. Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. *Yearbook of the International Law Commission*. 2001. Vol. II. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf (дата звернення: 19.07.2024).
11. Damrosch Lori F. The Legitimacy of Economic Sanctions as Countermeasures for Wrongful Acts. *Columbia Law School*. 2019. P. 249–264.
12. Седляр Ю.О. Міжнародні санкції у світовій політиці: теорія і практика: монографія. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 412 с.

Анотація

Ольшак М. В. Економічні санкції та права людини. – Стаття.

У статті проаналізовано вплив економічних санкцій на права людини, такі санкції можуть бути односторонніми чи багатосторонніми. Акцент зроблено на дослідженні прикладів впливу односторонніх санкцій на права людини.

Позначено, що доцільним є застосування принципу пропорційності до застосування економічних санкцій та виявлення причинно-наслідкового впливу економічних санкцій на різні види прав людини.

Наголошено, що економічні санкції фактично призводять до погіршення ситуації з правами людини, навіть якщо вони мають іншу «справедливу» обмежувальну мету.

Позначено, що вбачається важливим, що при накладенні економічних санкцій має значення перевірка мети санкцій, тому що як показує практика такі санкції здебільшого мали характер політичного примусу. В межах сучасного міжнародного права, що ґрунтується на нормах, побудованих на принципі суверенної рівності держав, примусові заходи – політичного, економічного або військового характеру.

Підкреслено, що примусові заходи включають розрив економічних відносин, а також, у крайньому випадку, використання збройних сил.

Проаналізовано рішення МС ООН щодо зобов'язання США послабити деякі санкції стосовно Іраку, які безпосередньо вплинули на гарантії прав та права людини. Ще один приклад накладення економічних санкцій на Китай.

Торкнулися питання режиму контрзаходів у розумінні Статей Комісії міжнародного права про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, та позначили, що застосування санкцій не становить протиріччя з процедурними і матеріальними вимогами, що випливають із правового режиму контрзаходів. У статтях про відповідальність держав цілком слушно підкреслюється, що контрзаходи є нелегітимними в тій мірі, в якій вони завдають шкоди правам людини.

Зроблено висновок, що застосування односторонніх примусових заходів – це не єдиний спосіб досягти припинення порушення норм міжнародного права, державам варто в черговий раз взяти на себе зобов'язання використовувати інші засоби мирного врегулювання міжнародних суперечок та розбіжностей, тому що будь-які санкції до будь-якої країни можуть вплинути на права людини.

Ключові слова: санкції, контрзаходи, відповідальність, ООН, РБ ООН, МС ООН, права людини та громадянина, принцип пропорційності.

Summary

Olshak M. V. Economic sanctions and human rights. – Article.

The article analyzes the impact of economic sanctions on human rights, such sanctions can be unilateral or multilateral. Emphasis is placed on the study of examples of the impact of unilateral sanctions on human rights.

It is indicated that it is expedient to apply the principle of proportionality to the application of economic sanctions and to identify the cause-and-effect impact of economic sanctions on various types of human rights.

It is emphasized that economic sanctions actually lead to a worsening of the human rights situation, even if they have another “just” restrictive purpose.

It is indicated that it is considered important that when imposing economic sanctions it is important to check the purpose of the sanctions, because as practice shows, such sanctions mostly had the character of political coercion. Within the limits of modern international law, which is based on norms built on the principle of sovereign equality of states, coercive measures are of a political, economic or military nature.

It is emphasized that coercive measures include the severance of economic relations, as well as, in extreme cases, the use of armed forces.

The decision of the UN Security Council regarding the obligation of the United States to relax some sanctions against Iraq, which directly affected the guarantees of rights and human rights, was analyzed. Another example of imposing economic sanctions on China.

They touched upon the issue of the regime of countermeasures in the sense of the Articles of the International Law Commission on the responsibility of states for internationally illegal acts, and indicated that the application of sanctions does not contradict the procedural and material requirements arising from the legal regime of countermeasures. The articles on State responsibility quite rightly emphasize that countermeasures are illegitimate to the extent that they harm human rights.

It was concluded that the use of unilateral coercive measures is not the only way to achieve the cessation of violations of international law, states should once again undertake to use other means of peaceful settlement of international disputes and disagreements, because any sanctions against any which countries can affect human rights.

Key words: sanctions, countermeasures, responsibility, UN, UN Security Council, UN International Court of Justice, human and citizen rights, principle of proportionality.